

5. Кобилянська О. Твори : у 5 т. / Ольга Кобилянська / Упоряд. М.П. Комишанченко. – К. : Держлітвидав, 1962–1963. – Т. 3. – К., 1963. – 440 с.
6. Ковалів Ю. Історія української літератури : кінець XIX–поч. XXI ст. : підручник : у 10 т. / Юрій Ковалів. – К. : Академія, 2013. – (Серія «Альма-матер»). – Т. 2 : У пошуках іманентного сенсу. – 2013. – 622 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – (Серія «Енциклопедія ерудита»).
8. Павлишин М. Ольга Кобилянська : прочитання / Марко Павлишин. – Х. : Акта, 2011. – 358 с.

REFERENCES

1. Kyryliuk, S. (2002) Olha Kobylianska i svitova literatura [Olga Kobylianska and the world literature]; Ed. by B.I. Melnychuk ; Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ruta, Ukraine.
2. Kobylianska, O. (2001) Arystokratka : opovidannia, povisti [Olga Kobylianska. Aristocrat : the stories and narratives], Kyiv, Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy", Ukraine.
3. Kobylianska, O. (1922) Novely i narysy [Olga Kobylianska. The short stories and drafts], Peredmovna Ostap Grytsai, Chernivtsi, Ukrainska vydavnycha spilka, Ukraine.
4. Kobylianska, O. (2011) Ohrivai, sontse... : zbirnyk maloi prozy [Olga Kobylianska. Sun give out warmth], Ed. by Ja. Melnychuk, Chernivtsi, Bukrek, Ukraine.
5. Kobylianska, O. (1962–1963) Tvory : U 5 tomakh [Olga Kobylianska. The works : In the 5 volumes], Ed. by M.P. Komyshanchenko, Kyiv, Derzlitvydav, Vol. 3. – Kyiv, Ukraine.
6. Kovaliv, Yu. (2013) Istorii ukrainskoi literatury : kinets XIX–pochatok XX st. : pidruchnyk : u 10 t. [Yurii Kovaliv. The history of Ukrainian literature : from the end of the 19th till the beginning of the 20th century : textbook : in 10 volumes], Kyiv, Akademiia, Vol. 2 : U poshukakh imanentnoho sensy, Ukraine.
7. Literaturoznavcha entsyklopediia (2007) : u 2 t. [The literary encyclopedia : in 2 volumes] / avt.-uklad. U.I. Kovaliv. – Kyiv, Akademiia, Ukraine.
8. Pavlyshyn, M. (2011) Olha Kobylianska : prochyttannia [Marko Pavlyshyn. Olga Kobylianska : reading], Kharkiv, Akta, Ukraine.

УДК 821.161.2: 82 – 312.2

ПІДґРУНТЯ ДУХОВНИХ РИС ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Тонне О.Ш., методист

*КЗ “Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти” ЗОР,
вул. 40 років Радянської України, 57а, м. Запоріжжя, Україна*

academia-1970@mail.ru

У статті зроблено спробу проаналізувати твори Тараса Шевченка і виявити в них риси духовності, що споріднюють його поетичні тексти з текстами Святого Письма.
Ключові слова: духовність, Бог, Біблія, Псалтир, псалми, Кобзар.

ПОЧВА ДУХОВНИХ ЧЕРТ ТВОРЧЕСТВА Т. ШЕВЧЕНКО

Тоннэ Е.Ш.

*КУ “Запорожский областной институт последипломного педагогического образования”
ЗОС, ул. 40 лет Советской Украины, 57а, г. Запорожье, Украина*

В статье сделана попытка проанализировать произведения Тараса Шевченко и выявить в них черты духовности, которые роднят его поэтические тексты с текстами Святого Письма.
Ключевые слова: духовность, Бог, Библия, Псалтырь, псалмы, Кобзарь.

SOIL OF SPIRITUAL LINES OF CREATING WORK BY T. SHEVCHENKO

Tonne O.Sh.

*BB “Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Education” Greasing,
40 years of Soviet Ukraine str., 57a, Zaporizhzhya, Ukraine*

This article makes an attempt to analyze the works by Taras Shevchenko and to reveal the spiritual features, which make related his poetic texts with the texts of Bible.

The modern Ukrainian culture, aiming to overcome rationalism and apartness of members of national association, disintegration of moral and spiritual tradition, bits and pieces of totalitarian-atheistic consciousness, in every way supports the structural processes of mastering of the spiritual world of Bible. The role of fiction it is difficult to over-estimate in forming of cultural consciousness of nation, too, when speech about work by Taras Shevchenko – spiritual father of Ukrainians.

Actuality of theme of our research is determined by a modern cultural user structure in Ukraine. Problem of mastering of Bible by Ukrainian literature, in particular T. Shevchenko, is in active eyeshot of literary critics. Them scientific researches give an opportunity to recreate the panorama of spiritual searches of our people on the different stages of development.

Analysing works by T. Shevchenko, that appeared on soil of sacred texts, we came to the conclusion, that mostly in the searches of опертя a poet called the opinions and persuasions to Psalter. Exactly the artistic form of psalms and prayer gave an opportunity of T. Shevchenko sincerely to expound feelings of pain for deprived of one's share of people and together with that незгасну faith and hope, that this fate will change to the best, and then the cherished dream of poet will come true about “paradise quiet” in his native edge. Bringing over biblical texts to the analysis, we made sure, that an endless faith is in God, but not denial the most High, Him all-powerful love to the man, His example of oblatoryness was inspired poet on a deputy for the deprived of one's share people and willingness similarly to bring to the victim the life in the name his rescue.

Key words: spirituality, God, Bible, psalmbook, psalms, Kobzar.

Сучасна українська культура, прагнучи подолати раціоналізм і відмежованість членів національної спільноти, розпад моральної і духовної традиції, залишки тоталітарно-атеїстичної свідомості, усіляко підтримує конструктивні процеси освоєння духовного світу Біблії. Роль художньої літератури у формуванні культурної свідомості нації важко переоцінити, надто, коли йдеться про творчість Тараса Шевченка – духовного батька українців.

Актуальність теми нашого дослідження визначається контекстом сучасного культурного процесу в Україні.

Проблема освоєння Біблії українською літературою, зокрема Т. Шевченком, перебуває в активному полі зору літературознавців. Їхні наукові дослідження дають змогу відтворити панораму духовних пошуків нашого народу на різних етапах розвитку.

Сучасний підхід до творчості Шевченка з позицій інтертекстуального прочитання його творів на предмет вияву в них “слідів” взаємодії з текстами Святого Письма засвідчують праці І. Дзюби (“Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка”, 2004), М. Павлюка (“Біблійний компонент у поетичній творчості Т.Г. Шевченка”, 1996, “Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка”, 1997), І. Бетко (“Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку”, 2003), І. Даниленко (“Молитва в поетичному дискурсі Тараса Шевченка”, 2006) [1-5] та ін.

Враховуючи результати попередніх літературознавчих досліджень, ми ставимо за мету виявити, які саме духовні риси творчості Тараса Шевченка ґрунтуються на текстах Святого Письма. Відповідно, завданням нашого дослідження є аналіз тих текстів художніх творів поета, які, на нашу думку, постали на рецепції сакральних текстів.

Перш за все розглянемо лексичне значення слів “духовність” і “духовний”. Духовність – це абстрактне слово, іменник від “духовний”, тобто “пов’язаний з внутрішнім психічним життям людини, моральним світом її, пов’язаний зі спільністю ідей, поглядів, прагнень і т. ін.” [6, с. 252].

Багато чинників впливало на духовність Тараса Шевченка – на процес формування його ідей, поглядів і прагнень – але, безсумнівно, найважливішу роль у цьому процесі відіграла Біблія.

Відомо, що Шевченко вже з дитинства знав Святе Письмо і був вихований у релігійному дусі. З-посеред усіх книг Біблії особливо сподобався хлопцеві Псалтир. Із перших рядків автобіографії поета ми дізнаємося, що будучи учнем дяка, він вивчив граматику, Часословець і Псалтир, який потім читав за повелінням учителя. У цей період розумний хлопець багато псалмів вивчив напам'ять. Крім того, Шевченко рано пізнав переспіви Псалтиря. У своїй книжці “Життя Тараса Шевченка” П. Зайцев пише про малого Тараса: “Тікаючи з школи і ховаючись у кущах, списував до зроблених зшиточків сквородинські псалми і колядки” [7, с. 46]. Така освіта сприяла пізнішому духовному розвитку поета, подальшому зростанню його таланту.

За визначенням, псалом – це “релігійна пісня, молитва, що як складова частина входить у Псалтир” [6, с. 1001]. Знання псалмів залишило глибинний слід у поезії Шевченка, а їхня популярність і моральний авторитет стали запорукою схвалення читачів. Дослідник біблійних тем у творчості Шевченка Ірина Бетко зауважує у своїй книжці: “У духовному житті українського народу власне Псалтир із найдавніших часів відіграв виняткову роль. Як важлива складова християнської літургії, він належав до тих богонатхненних книг, із яких в Україні починалося знайомство з Біблією. Разом із тим вплив Псалтиря виходив далеко за релігійно-духовні межі, сягаючи найсокровенніших сфер народного побуту. Псалтир читали над померлим; з нього вчилися грамоти...” [1, с. 112–113].

Причину вибору Шевченком Псалтиря як тотожного його духовності джерела пояснює Ірина Даниленко: “У своєму поетичному діалозі з Богом Шевченко найчастіше обирає позицію старозавітного молільника, котрий, переймаючись, злосчасною долею свого народу та проблемою трагізму людського життя загалом, нарікає на суспільні негаразди або страждання окремої людини, зокрема власні. Показова в цьому плані добірка молитовних пісень у його “Давидових псалмах”, яка вочевидь реалізує намір поета знайти в Біблії опертя своїм історіософським роздумам про злободенні (соціально-політичні, культурні й духовні) проблеми України” [2, с. 19]. Прикладом запозиченої з Біблії (Псалтиря) тематики є мотив вавилонського полону. Вмістив його поет у “Давидові псалми” (Псалом 136-й): «На ріках круг Вавілона / Під вербами, в полі / Сиділи ми і плакали / В далекій неволі» [8, с. 411].

Це один із найдраматичніших псалмів у Псалтирі, який, безсумнівно, впливав на почуття поета, котрий чекав визволення свого народу з-під ярма неволі. Мотив свободи народу і окремої людини є одним із провідних у творчості Шевченка. Поет підкріплював його значення авторитетом біблійних псалмів. Звичайно, проблема свободи стосується також самого Шевченка. Тому він молиться: «Та не дай, Господи, нікому, / Як мені тепер, старому, / У неволі пропадати, / Марне літа коротати» [8, с. 555].

У творчості поета молитва, певна річ, має віршовану форму. У такий спосіб Шевченко наслідує форму біблійних псалмів. Звичайно, молитва – це невід’ємний елемент поклоніння Богу, який був наявний не тільки в житті українського народу, але також, безумовно, і в житті Шевченка. У своїх художніх текстах поет часто творить “молитовні ситуації”, як, наприклад, у поемі “Єретик”, “Кавказ”, “Гайдамаки”, “Сон”, “Неофіти” та багатьох інших. За словами І. Даниленко, “В українській поезії нового часу саме Т.Г. Шевченко значно розширив продуктивні можливості жанрової форми молитви, наслідуючи традицію Г. Сковороди” [2, с. 16].

У своїх молитвах Шевченко визнавав всемогутність і всеблагість Бога, і було це частиною його душі вже з дитинства. Свідченням цього є вірш “Мені тринадцятий минало”, у якому

поет написав: «А я собі у бур'яні / Молюся Богу... І не знаю, / Чого маленькому мені / Тойді так приязно молилось, / Чого так весело було?» [8, с. 492].

Молитва була в поетовому житті. Це підтверджує вірш Шевченка, що має назву “Молитва”. Написаний він був наприкінці життя поета, 1860 р.: «Мені ж, мій Боже, на землі / Подай любов, сердечний рай! // І більш нічого не давай!» [8, с. 864].

Молитва поета пов'язана з однією з основних потреб людини – потребою любові. Любов спонукує до дій. Апостол Іван написав: “Хто не любить, той Бога не пізнав, бо Бог є любов!” (1 Ів. 4: 8). Любов повинна об'єднувати людей. Співзвучний мотив знайдемо в Псалмі 133, який також переспівував Шевченко: «Оце яке добре та гарне яке, – щоб жити братам однокупно!» (Пс. 133: 1).

Черговий мотив, узятий Шевченком у “Псалмах Давидових” – проблема існування страждань і несправедливості. Це дуже хвилювало поета. Тому він вдається до переспіву псалма 81: «Став земних владик судити / Небесний владика: // Доколі будете стяжати / і кров невинну розливати / людей убогих? а багатим / судом лукавим помагати?» [8, с. 407].

Шевченко не уявляв собі, щоб неправедні за свої вчинки не були покарані. Протиставлення добра і зла характерне для Книги псалмів і разом із тим близьке душі поета.

Однак деякі рядки творів поета здаються такими, що заперечують його глибоку релігійність, розкривають його неоднозначне ставлення до Бога. Наприклад, слова з вірша «Якби ви знали, паничі»: «...Я не знаю, / Чи єсть у Бога люте зло, / Що б у тій хаті не жило?(...) / А може, й сам на небесі / Смієшся, батечку, над нами / Та, може, радишся з панами, / Як править миром!» [8, с. 741–744].

Болюча тема страждань була також у псалмоспівця Давида. У 13-му псалмі (12-а за церковнослов'янською нумерацією), який переспівував Шевченко, цар Ізраїлю сказав: «Доки, Господи, будеш мене забувати назавжди, доки будеш ховати від мене обличчя Своє? Як довго я буду складати в душі своїй болі, у серці своїм – щодня смуток? Як довго мій ворог підноситись буде над мене?» (Пс. 13: 2, 3). Такі ж запитання до Бога щодо існування зла є також у біблійній Книзі Авакума. Їхній аналіз допомагає зрозуміти, що духовні страждання спонукають до діалогу з Богом, але не варто розуміти їх як прояв відсутності віри чи прямих звинувачень супроти Господа. Наприклад, пророк Авакум написав: «Аж доки я, Господи, кликати буду, а Ти не почувеш? До тебе я кличу: “Насильство!” та ти не спасаєш! Для чого неправість мені Ти показуєш та позираєш на муку? А передо мною грабіж та насильство, і суперечка стається, і носиться сварка... Чому ж дивишся Ти на грабіжників, мовчиш, коли несправедливий винищує справедливішого від себе?» (Авакума 1: 2, 3, 13). Слова пророка це не приклад зневіри. Хоча в нього й були такі міркування, він не сумнівався в існуванні Бога і в його допомозі: «Я Господом тішитись буду й тоді, радітиму Богом спасіння свого! Бог Господь – моя сила, і чинить Він ноги мої, як у лані, і водить мене по висотах!» (Авакум 3: 18, 19). Також Давид вищезгаданий псалом закінчує словами: «Я надію на милість Твою покладаю, моє серце радіє спасінням Твоїм! Я буду співати Господеві» (Пс. 13: 6). Видно, що певні звинувачення на адресу Бога, часто спричинені неусвідомленням Божої волі, можна, і навіть треба було, висловити. Пророку (Авакуму) і царю Ізраїлю (Давидові) це допомогло подивитися на проблему зла з іншої точки зору і зробити відповідні висновки. Вони зрозуміли, що спасіння – справа майбутнього. На основі цих прикладів видно, що в Шевченка проблема теодицеї, тобто виправдання Бога, досить схожа на біблійну. Шевченко також дивився в майбутнє з надією, з вірою в те, що прийде час визволення, але для цього потрібне терпіння. Книга Еклезіястова говорить: «Для всього свій час, і година своя кожній справі під небом». Аналіз вищезгаданих віршів показує, що висловлюючи свої страждання, поет подібно до Авакума і Давида «Людей і Бога не прокляв» [8, с. 494].

Навпаки, його віра з часом здається більш зрілою і міцною. Цікавим є факт, що поет наприкінці свого життя ще більше посилався на Біблію як джерело знання і надії. В останній період своєї творчості (1857–1861 рр.) поет написав «Подражаніє 11 псалму», «Ісаїя. Глава 35 (Подражаніє)», «Подражаніє Іезекіїлю», і «Не нарікаю я на Бога».

Необхідно сказати, що Шевченко, беручи Біблію як основу своїх релігійно-філософських думок, спостерігав лицемірство серед представників церков. Поет дуже сумнівався в можливості схвалення Богом багатьох дій християнських течій. Він добре знав біблійну фразу, яку сам записав у «Щоденнику» 2 липня 1857 р., «Вера без дел мертва есть» [9, с. 3] (у Біблії це: Як. 2: 26). Ця фраза, хоча й коротка, є основою для роздумів. Поет усвідомлював, що церква втратила християнський дух і стала знаряддям у руках жорстоких володарів. У поемі «Єретик», поет звертає увагу на наслідки панування людини над людиною: «Кругом неправда і неволя, / Народ змучений мовчить. // І на апостольським престолі / Чернець годований сидить. // Людською кровію шинкує / І рай в найми оддає!» [8, с. 92].

Шевченко вказує на роль священників у поневоленні народу. Він нагадує їм про відповідальність перед Богом за свої вчинки. У псалмі 93-му поет пише: «Мені Господь пристановище, / Заступником буде / І воздасть їм за діла їх / Криваві, лукаві, / Погубить їх, і їх слава / Стане їм в неславу» [8, с. 410].

Цікаві слова, написані в день ушанування пам'яті апостолів Петра і Павла, є в «Щоденнику» Шевченка з датою 29 червня 1857 р.: «Сегодня празднуется память величайших двух провозвестников любви и мира. Великий в христианском мире праздник. А у нас колоссальнейшее пьянство по случаю храмового праздника. О святыя, великие, верховные апостолы, если бы вы знали, как мы запачкали, как изуродовали провозглашенную вами простую, прекрасную, светлую истину. Вы предrekli лжеучителей, и ваше пророчество сбылось. Во имя святое, имя ваше так называемые учителя вселенские подрались, как пьяные мужики, на Никейском вселенском соборе. Во имя ваше папы римские ворочали земным шаром и во имя ваше учредили инквизицию и ужасное автодафе. Во имя же ваше мы поклоняемся безобразным суздальским идолам и совершаем в честь вашу безобразнейшую бакханалию» [9, с. 34].

Отже, у духовному плані Шевченко відмежовується від офіційно прийнятих, але спотворених, свят і вірувань. Як зауважує Іван Дзюба, Шевченко помічав, що «людинолюбну суть християнства спотворено, тому що церква стала засобом духовної та фізичної влади» [3, с. 52–53]. У «Давидових псалмах» Шевченко протиставляє поведінку «лукавих, лютих, нечестивих», поведінці «блаженного мужа», описаного в першому псалмі: «Блаженный муж на лукаву / Не вступає раду. // І не стане на путь злого, / І з лютих не сяде. ...Діла добрих обновляться, / Діла злих загинуть» [8, с. 401–402].

Поет засуджує вчинки людей, які в минулому вважали себе духовними провідниками. За епіграф до цього твору Шевченко не випадково обрав Псалом 118: 22, який у перекладі Огієнка звучить так: «Камінь, що його будівничі відкинули, той наріжним став каменем». Приклад побожного Яна Гуса, спаленого на вогнищі католицькою церквою, є прикладом правдивості біблійного фрагменту. Часто люди відкидали справжній духовний авторитет, показуючи, що їхні погляди не засновувались на авторитеті Святого Письма.

У статті М.М. Павлюка знаходимо відповідь на питання, чому поет використовував біблійну форму у своїй творчості: «В очах Шевченка та його читачів біблійна форма покликана була не стільки приховувати, як підкріплювати актуальну суспільну спрямованість його поезії високим авторитетом Святого Письма» [5, с. 64]. Дослідник доповнює: «Почерпнута з Біблії образність і тематика є одним із наріжних каменів у підвалинах Шевченкової творчості, становлять у ній послідовну й досить розвинену художню систему» [4, с. 115].

Отже, проаналізувавши твори Т. Шевченка, які постали на ґрунті священних текстів, ми дійшли висновку, що найчастіше в пошуках опертя своїм думкам і переконанням поет звертався до Псалтиря. Саме художня форма псалмів і молитви давала можливість Шевченкові щиро висловити свої почуття болю за знедоленість народу і разом із тим незгасну віру і надію, що доля ця зміниться на кращу, і тоді збудеться заповітна мрія поета про “рай тихий” у його рідному краю. Залучивши до аналізу біблійні тексти, ми переконалися, що безмежна віра в Бога, а не заперечення Всевишнього, Його всемогутня любов до людини, Його приклад жертвності надихали поета на заступництво за свій знедолений народ і готовність так само принести в жертву своє життя в ім'я його спасіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / І. Бетко. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 150 с.
2. Даниленко І. Молитва в поетичному дискурсі Тараса Шевченка / І. Даниленко // Слово і час. – 2006. – № 6 (546). – С. 15–20.
3. Дзюба І. Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка / І. Дзюба // Сучасність. – 2004. – № 7–8. – С. 52–68.
4. Павлюк М. М. Біблійний компонент у поетичній творчості Т.Г. Шевченка // Jews and Slavs. – Jerusalem, 1996. – V. 5. – С. 115–122.
5. Павлюк М. М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка / М.М. Павлюк // Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX–XX ст.). – К. : Заповіт, 1997. – С. 63–94.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
7. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2007. – 960 с.
8. Шевченко Т.Г. Твори : в 5 т. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 5. – 525 с.
9. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоевропейської та грецької на українську наново перекладена, б/м, вид. Українського Біблійного Товариства, б/р.

REFERENCES

1. Betko, I. (2003). Ukrainian religious and philosophical poetry. Etapy rozvytku [Stages of development]. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego [in Poland].
2. Danylenko, I. (2006). Molytva v poetichnomu dyskursi Tarasa Shevchenka [Prayer in the poetic discourse of Taras Shevchenko] // Slovo i chas – The word and the time, 6, pp. 15–20.
3. Dziuba, I. (2004). Boh, relihiia, tserkva v zhytti i tvorchosti Shevchenka [God, religion, church in life and creativity Shevchenka] // Sychasnist – Modernity, 7–8, pp. 52–68.
4. Pavliuk, M.M. (1996). Bibliiniy komponent u poetichnii tvorchosti T.H. Shevchenka [Biblical component in the poetic works of T.G. Shevchenka] // Yevreyi i Sloviany – Jews and Slavs. (Vols. 5). (pp. 115–122). Jerusalem [in Israel].
5. Pavliuk, M.M. (1997). Interpretatsiia Psaltiria v poezii T. Shevchenka [Interpretation of the Psalter in the poetry of T. Shevchenko] // Ukrainska literatura v systemi Yevropy i Ameryky (XIX–XX st.). (pp. 63–94), Kyiv : Zapovit [in Ukrainian].
6. Busel, V.T. (Eds.). (2004). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great tлумachny vocabulary of modern Ukrainian language]. Kyiv : Irpin : VTF “Peryn” [in Ukrainian].
7. Shevchenko, T.H. (2007). Kobzar [Kobzar]. Donetsk : TOV VKF “BAO” [in Ukrainian].
8. Shevchenko, T.H. (1985). Twory [Works]. (Vols. 1–5). Kyiv : Dnipro [in Ukrainian].
9. Biblia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovity, iz movy davnioieuropeiskoi ta hretskoi na ukrainsku nanovo perekladena [Bible or Book of Holy Scripture of the Old and New Testament, from the language Greek and old Jewish again translated into Ukrainian], b/m, vydavnytstvo Ukrainskoho Bibliinoho Tovarystva, b/r.